

E. CEFERZADE*

Türkiye Türkçesine Aktaran:
GÜNAY ÇATALKAYA**

Fuzuli Yaratıcılığının Halk Edebiyatına Etkisi Hakkında Bir Kaç Söz

Biliyoruz ki edebiyatımızın lirik şairi Muhammed Fuzuli 400 yıldan beri yalnız şiirimize hâkim olmamıştır, onun yaratıcılığı halk edebiyatı ile de kırılmaz tellerle bağlıdır. Fuzuli halk edebiyatımızın zengin hazinesinden deyim ve atasözleri, maniler ve müdrik hakimane halk sözlerini maharetle kullanmıştır. Lakin Fuzuli'nin halk edebiyatı ile ilişkisi tek taraflı olmamıştır.

Fuzuli kendi gazel ve mesnevilerinde atasözü ve deyimleri kullanmıştır.

Geh gözde geh gönülde hedengin mekân tutar
Her kanda olsa kanlını elbette kan tutar.

“Kanlını kan tutar.”

Her gün açır könlümü zevk-i visalin yengiden
Gerçi güller açmağa her ilde bir Nevruz olur

“Yıldı bir Növrüz olar.”

Herifi bezmi gemem huni dil şarabım olub
Ki yahşı yahşıya uğrar yaman yamane yeter

“Yamanlık yamana kalar.”

Sürdü Mecnun növbetin indi menem rüsvayı ışk
Doğru derler her zaman bir aşıkın devranıdır

“Her vakt bir âşıkın devranıdır.”

* Bu makalenin aslı daha önce şu eserde yayımlanmıştır: *Muhammed Fuzuli, İlmi-Tedkiki Makaleler, Vefatının 400. Yılı Münasebetiyle*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1958.

** Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(semsg1982@gmail.com)

Fuzuli halk sözünde kullanılan “Yollara bakmaktan gözüme kara su indi.”deyimini:

İntizari meyi gülrenk ile bayram ayına
Baha baha enecektir gözümüze kara su

Şeklinde kullanıyor.

“Çerağın başı kesilmese ışık vermez.” örneğini ustalıklı kullanan Fuzuli, Leyla’nın çerağ ile sohbeti parçasında:

Olman olur olmaz ile demsaz
Başım kesilirse söylemen raz

beyti ile Leyla’nın sadakatini “başı kesilse de sır vermeyeceğini” çerağın “başı kesildiğinde ışık yayması” ile bir tezat meydana getirir.

Halk arasında “Yazıya-pozu takdire-tedbir yoktur.”deyimini biliyoruz; hatta bu örnek büyük bir masalın esas ana hattını oluşturuyor. Fuzuli bu deyimi “Mecnun’un nasihat kabul etmediği parçada kullanmıştır; Mecnun babasına cevap verirken şöyle der:

Takdir çu böyledir ne tedbir
Takdiri eder mi kimse tağyir?

Fuzuli’nin eserlerindeki ayrı ayrı parçalar hikmetli sözler ve ifadeler de halk edebiyatına geçerek atasözleri gibi kullanılıyor, “Aldanma ki şair sözü elbette yalandır.” gibi.

Halk arasında kullanılan ayrı ayrı ifadeler deyim ve atasözleri de vardır ki bunlar Fuzuli ve onun kahramanları ile bağlıdır:

Fuzuli derd elinden dağa çıhdı
Dediler bahtever yaylağa çıhdı

“Leyla’ya Mecnun gözü ile bah”, “Mecnun gibi Kur’an ohuyan ‘Velleyli’de kalar.” gibi.

Halkımızın başka dâhi şahsiyetleri de Fuzuli’nin hikmetli sözlerini eserlerinde kullanmışlardır. Azerbaycan lirikasında diyebiliriz ki Fuzuli’ye nazire yazmayan yahut onun gazellerini terbi, tahmis, tesdis etmeyen gazel şairi yoktur. Bazen şairler onun sözlerini deyim olarak

yazılarına dâhil etmişlerdir. Mesela, Azerbaycan şairlerinden Vahidi şair Nasir'e yazdığı manzum cevap mektubunda şöyle yazıyor:

Bu gazeldir ki Fuzuli dedi hoş saetde
"Baht şayeste değil himmeti kutahkere"

(F. Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materialları*, Bakü 1926, C. 2, h. 2., s. 63.)

Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un *Gülüstani İrem*'e dâhil ettiği bir tarihi konu Fuzuli'nin tanınmışlığı açısından çok ilginçtir. Bakıhanov Feteli Han devrini tasvir ederken yazıyordu: "Bu zaman Muhammed Said Han Feteli Hanın kız kardeşi Fatma Hanımı kendi oğlu Mehmet Rıza Bey için istedi. Fatma Hanımı gecen zamanda vekil Kerim Han da kendi oğlu Ebülfeth Hana düşünüyordu. Onun kardeşi ağası han Feteli Hanın Şirvan iddiasında olduğunu bilip bu işden narazı idi. Kendisi de Elvend'de yaşıyordu. Fuzuli'nin bu beytini yazıp ona gönderdi:

Kuhken Şirine öz negşin çekib vermiş firib
Gör ne cahildir yonar taştan öziçün bir rakib

(bu mısradaki "öziçün" sözü bir sıra elyazma divanlarda "özüne" şeklinde yazılmıştır ki, bu daha doğrudur.)

Muhammed Said Han da cevabında Fuzuli'nin bu beytini yazıp gönderdi:

Kuhken künd eylemiş bin tişeni bir dağ ile
Ben koparıb atmışam bin dağı bir dırnak ile

(Bakıhanov, *Gülüstani İrem*, Bakü 1951, s. 172-173.)

Azerbaycan Elmler Akademiyası'nın Respublika elyazmalar fondunda olan hicri 1254 yılında yazılmış bir elyazması da çok ilginçtir. Bu elyazma meşhur "Tutiname" masallarından oluşan bir mecmuadır ki onun tertibatçısı Muhsin ibn Abdulhamid Nasiri Kâtibi Nasirzadelerden olan Resul ibn Allahverdi'dir. 17x21 boyutunda olan bu elyazmasında (nu: 11701) çok ilginç bir özellik var.

Biliyoruz ki bütün "Tutiname"lerde esasen Hafız ve Sadi'nin eserlerinden kullanılmış, yani yeri geldikçe lirik kahramanların mükelemeleri

İran ve Tacik şairlerinin bu veya başka gazelinde alınan beyitlerle müzeyyenleştirilmiştir. Hatta bu “Tutiname”leri Azericeye tercüme ve ya iktibas edenler bu gazellerden alınmış Farsca beyitleri olduğu gibi korumuş, çoğu zaman tercüme bile etmemişlerdir.

Elimizde olan “Tutiname” ise bu açıdan diğer “Tutiname”lerden ayrılıyor. Burada Firdevs, Cami, Hafız ve Sadi’den çok Azerbaycan şairlerinin lirik parçalarını okuyoruz. Örneğin: Nizami, Gövsi, özellikle Fuzuli adı daha çok tekrarlanıyor. Tertibatçı eğer bir yerde Gövsi’nin:

Bu ıztrabile hicran hikâyesin Gövsi
Deme deme ki senin hâline herab oldum

beytini örnek getirirse Fuzuli’nin 3 gazelinde 5 beyit, “Leyli ve Mecnun”dan 18 beyit, rubailerinden 1 beyit örneklerini vermiştir. Hem de alınmış şiirler metnin nesir dilinden daha aydındır. Tertibatçı bu şiirleri yerli yerinde öyle maharetle kullanmıştır ki bunlar suretlerin dâhili âlemini iyi gösteriyor ve onların ahvali ruhiyyesini aydınlatıyor, seciyelerini anlamaya yardım ediyor, lirik kahramanlarının aşkın derinliğini, sadakatini açıkça gösteriyor. Örnek: sefere giden Hacı Hücestebanu’ya nasihat ederken Fuzuli’nin “Leyli ve Mecnun”undan annesinin Leyla’ya nasihat hissesini bu parçada alır:

Gözden olasan gerek nihan sen
Ta demek ola sene ki cansan
Löbet kimi özünü bezetme
Rövzen kimi kuçeler gözetme
Mütrib kimi gezmeyi haram et
Neğme kimi perdede makam et

Görüldüğü gibi kadını perdede “gözden nihan” tutmaya çalışan orta asır anlayışları olan bu asrın dâhili âlemini açmak için tertibatçı Fuzuli’nin bu beyitlerini seçmekle yanılmamıştır.

Tuti’nin masallarından birinde büyük ulvi bir aşk anlatılıyor. Tertibatçı bu aşkın derinliğini, yüksekliğini göstermek için Fuzuli’ye muraat eder; kitabın 7^a sayfasında okuyoruz:

Işk ateşine budur elamet
Kim baş çeke şuleyi melâmet
Işk olduğu yerde gizli kalmaz
Esrarı nihani ıška salmaz

32. hikayede Mehmude ile Ayaz isimli iki gencin daha okul yaşlarından başlayarak birbirlerini samimi aşkla sevdiğini anlatırken tertibatçı Mehmude ile Ayaz'ın talihinde onların okulda birlikte okurken geçirdikleri dâhili heyecan ve ıstırapları Leyli ve Mecnun ile bir yakınlık, bir benzeyiş görür. Bunun içindir ki Fuzuli'nin "Leyli ve Mecnun"undan aynı sahneyi yazarken yine Fuzuli'nin:

Leylide ohumak ıztrabı

mısrasındaki "Leyli"adını Mehmude adı ile değiştiriyor ve yazıyor.

Mehmudede ders ıztrabı
Olsa ruhi Kays idi kitabı
Çün lövheler üzre hat yazardı
Ümde hatını gelet yazardı.
Yani ki heta tevehhüm ede
Ol gül açılıb tebessüm ede

Kitapdaki 34. hikayede ise bir Hintli Berehmen'in Babil şehzadesini sevmesini anlatıyor. Fakir bir seyyah olan Hintli kendi temiz duygularını üstadına anlatırken yine aşkın en güzel terennümcüsü olan Fuzuli'ye yer verir. Leyli'nin annesine vasiyeti parçasından aşkın en yanıklı nalelerini ifade eden şu parçayı okuyor ve kendisine azap veren hisleri açıklıyor:

Gönlümde yoh özge derd tabi
İlla gamı ışk ıztrabı.
Men aşigi zari binevayem
Bir mahigaye mübtelayem.
Sevdası ile yoh oldu varım
Keçti hevesi ile ruzigarım.

Kitabın 140 ve 229. sayfalarında yine “Leyli ve Mecnun”dan alınmış birkaç beyit var ki bunlar da Fuzuli’nin hicran, aşk, visal, ıstırap ve arzularını terennüm eden ince rübai parçalardır. Tertibatçı bu parçaları de yerinde kullanabilmiştir. Hüceste’nin hasretini anlatırken:

Yandı canım hicr ile vesli ruhi yar isterem
 Dermendi firgetem dermanı didar isterem
 Kalmışam nalân kafes kaydında gülzar isterem

Yahut Berehmen’le buluşan sevgilisinin dili ile

Bu hayel ola meger gördüğümüz yohsa nigar
 Mütlega hatire gelmez ki gele yanimize
 Yar mihmanimiz oldu gelin ey canü gönül
 Kılalum serf nemiz var ise mihmanimize

beyitlerinin kullanıyor.

Bütün bu parçalarda nüsha farkları vardır. Tertibatçı kendisi de şairdir ve kendisinin de bazı şiirlerine kitapta yer vermiştir. Onun, Fuzuli’nin hangi elyazma “Leyli ve Mecnun”undan istifade ettiği belli olmadığı için nüsha farkları gösterilmedi. Elimizdeki “Tutiname” elyazmasında Fuzuli eserlerine bu kadar yer verilmesi onun halk arasında oldukça yayıldığını ve hatta masallara bile geçtiğini gösteriyor.